

Sưu tập tài liệu lưu trữ về phong trào xã hội:

Giá trị, Đặc điểm và Cách tiếp cận

(bài viết tham gia Hội thảo Khoa học Quản lý Tài liệu lưu trữ tư do Cục Văn thư và Lưu trữ tổ chức tháng 11. 2021)

Phạm Thị Diệu Linh

Trường ĐH Khoa học Xã hội và Nhân văn, ĐHQG HN

Sau cách mạng Pháp năm 1789, lưu trữ hiện đại đầu tiên trên thế giới được thành lập và trở thành cơ quan lưu trữ tiên phong của hàng loạt các lưu trữ quốc gia có nhiệm vụ quản lý tập trung tài liệu lưu trữ được thành lập sau đó (Delsalle, 2018). Song, cho đến khi Lưu trữ quốc gia Pháp ra đời, các lưu trữ giáo hội, lưu trữ của gia đình quý tộc, lưu trữ của doanh nghiệp gia đình, các cộng đồng cư dân, ... đã hình thành trước đó hàng thế kỷ. Do vậy, về phương diện lịch sử, các lưu trữ tư được hình thành sớm hơn so với các lưu trữ công. Việc các quốc gia tiên tiến trên thế giới sớm chấp nhận thực tế này đã góp phần quan trọng trong việc thúc đẩy sự phát triển chung của toàn ngành lưu trữ, đa dạng hóa và mở rộng năng lực sưu tầm, bảo quản và phát huy giá trị tài liệu lưu trữ qua nhiều hình thức. Có rất nhiều giải pháp để quản lý và phát huy giá trị tài liệu lưu trữ tư một cách hiệu quả, trong đó có việc triển khai các kế hoạch sưu tầm mới và độc đáo¹. Bài viết dưới đây giới thiệu một nhóm tài liệu lưu trữ có giá trị và nên được các nhà quản lý lưu trữ Việt Nam chú ý.

Phong trào xã hội là nỗ lực bền bỉ và có tổ chức của số lượng lớn những cá nhân cùng làm việc để đem đến những thay đổi mà họ tin là tích cực trong xã hội hoặc chống lại những gì họ tin là gây hại cho xã hội. Những thay đổi về đời sống chính trị - xã hội - văn hóa của mỗi quốc gia và những cố gắng của các chính phủ trong nâng cao dân trí đã khiến cho các phong trào xã hội ngày càng trở thành một hiện tượng lịch sử - xã hội phản ánh cách thức các cá nhân, các nhóm thể hiện và hành động theo niềm tin của họ. Thông qua nghiên cứu tài liệu của các phong trào xã hội, bản chất của nhà nước, cách thức hoạt động của quần chúng để thích ứng và phản ứng với chính sách, để thực hiện các quyền và nghĩa vụ công dân, sự tương tác lẫn nhau giữa các nhóm xã hội, ... được bộc lộ qua nhiều góc nhìn. Vì thế, tài liệu hình thành trong các phong trào xã hội sẽ góp phần cung cấp sử liệu sinh động cho các nhà sử học, chuyên gia xã hội học trong nghiên cứu lịch sử, xã hội ở từng giai đoạn cụ thể.

---

¹ Xem thêm Kỳ 1 bài viết *Một số giải pháp quản lý tài liệu lưu trữ nhân dân* (phần giải pháp của ngành lưu trữ) do hai tác giả Lã Thị Duyên và Phạm Thị Diệu Linh công bố trên tạp chí Lưu trữ và Thời Đại số tháng 3/2021.

1. Những khuynh hướng, giá trị và đặc điểm chung

Phong trào công nhân là một phong trào xã hội phổ biến ở nhiều quốc gia tư bản. Đình công, bãi công có tổ chức kèm theo những yêu cầu cho giới chủ về cải thiện điều kiện làm việc, tăng lương, thay đổi chính sách tuyển dụng, ... vẫn có ý nghĩa quan trọng trong đời sống xã hội của những nước này. Ngoài lưu trữ của nghiệp đoàn và lưu trữ của đảng cộng sản, các sưu tập tài liệu lưu trữ về lao động được tạo ra bởi các trường đại học, các thư viện hoặc bảo tàng nhằm sưu tầm tài liệu về hoạt động của các nghiệp đoàn, các nhóm công nhân, phục vụ nghiên cứu lịch sử về công nhân và người lao động. Tiêu biểu trong số này là Lưu trữ Lao động của Washington thuộc đại học Washington, sưu tập lưu trữ lao động tại đại học Georgia, đại học San Francisco, Lưu trữ lịch sử công nhân của Vương Quốc Anh, ... Ở Việt Nam, với sự khác biệt về thể chế chính trị, những tài liệu về phong trào công nhân và người lao động do tổ chức công đoàn thu thập dưới sự hướng dẫn, quản lý của Lưu trữ Đảng cộng sản Việt Nam. Tuy nhiên, quy định mới của Bộ Luật Lao động cho phép thành lập nghiệp đoàn cùng tồn tại với công đoàn là cơ sở xác định một khuynh hướng mới trong cách thức đại diện cho người lao động để giải quyết mối quan hệ giữa người lao động với người sử dụng lao động. Do vậy, trong tương lai gần, *tài liệu của phong trào công nhân ở Việt Nam là bằng chứng chân thực cho cách tiếp cận mới của phong trào này, trong đó vị thế và có thể cả cách thức hoạt động của nghiệp đoàn sẽ từng bước được khẳng định.*

Trong các phong trào xã hội quan trọng cuối thế kỷ XX, đầu thế kỷ XXI có ảnh hưởng đến nhiều quốc gia và vùng văn hóa, trào lưu đấu tranh giành quyền cho người đồng tính, song tính và chuyển giới được coi là tiêu biểu. Phong trào người đồng tính tự do trong thập niên 70 của thế kỷ XX tại Australia để chống lại sự đàn áp dưới danh nghĩa bảo vệ đạo đức xã hội của chính quyền đã dẫn tới sự ra đời của Lưu trữ Đồng tính năm 1978 tại Úc và tiếp tục tồn tại đến ngày nay. Tuy nhiên, đó chỉ là sự khởi đầu. Nhận ra giá trị của những tài liệu này, các lưu trữ công và lưu trữ cộng đồng tại Australia cũng tiến hành sưu tầm tài liệu về người đồng tính và song tính để phục vụ nghiên cứu lịch sử, xã hội Úc (Graham Carbery, 1995). Tại Việt Nam, hoạt động của những người đồng tính, song tính và chuyển giới đã đạt được thành tựu nhất định về chính sách, trong đó có việc bãi bỏ quy định về phạt hành chính với hôn nhân đồng giới trong Nghị định 110/2013/NĐ-CP và bỏ quy định cấm kết hôn đồng giới trong Luật Hôn nhân và Gia đình. Nối tiếp thành công đó, các nhà hoạt động về quyền của cộng đồng này đã thu thập và giới thiệu tài liệu, hiện vật của người đồng tính trong triển lãm *Những ngăn tủ* diễn ra từ ngày 10 đến 31.3.2015 (Vân, 2015). Đa phần hiện vật trong

triển lãm là những ghi chép, bài viết, tài liệu giấy như đơn thuốc, ảnh chụp, thiệp cưới, ... và những câu chuyện kể của người trong cuộc. Ngoài ra, nhiều hoạt động khác của cộng đồng này vẫn tiếp tục nhưng chưa có lưu trữ nào quan tâm đến tài liệu của họ. Có thể nói, việc xã hội ngày càng chấp nhận và giảm bớt kỳ thị người thuộc giới tính thứ ba đã góp phần giải quyết được những vấn đề kinh tế - xã hội như sự phát triển của các dịch vụ giành riêng cho họ, thậm chí có những doanh nghiệp coi sự bình đẳng cho cả ba nhóm giới tính là nhân tố thu hút nhân tài và là một trong những giá trị cốt lõi của doanh nghiệp. Vì lẽ này, *tài liệu lưu trữ của phong trào giành quyền bình đẳng cho những người đồng tính, song tính và chuyển giới là nguồn sử liệu độc đáo, đặc trưng của một hiện tượng lịch sử xã hội chỉ xuất hiện ở Việt Nam cuối thế kỷ XX, đầu thế kỷ XIX với nhiều giá trị nhân văn tốt đẹp.*

Thiện nguyện là một phong trào xã hội có tính nhân văn cao đẹp nữa và rất cần được lưu tâm. Ở nhiều quốc gia trên thế giới trong đó có Việt Nam, tình nguyện và từ thiện là một phong trào xã hội bắt nguồn từ sự vận động của các tổ chức tôn giáo nhưng được lan tỏa và trở thành hành động thiết thực có tính cộng đồng, cùng chia sẻ và giúp đỡ lẫn nhau. Phong trào thiện nguyện ở Việt Nam ngày càng phát triển nở rộ với sự tham gia của nhiều cá nhân, tổ chức tư song song với các tổ chức chính trị - xã hội của nhà nước hay tổ chức tôn giáo. Trong phong trào này, nhiều sáng kiến đã được báo chí quốc tế khen ngợi như ATM gạo và nay là ATM ô xy trong thời gian giãn cách chống dịch Covid-19. Sự phát triển mạnh của phong trào từ thiện và tình nguyện đem lại nhiều giá trị tốt đẹp, đóng góp quan trọng vào việc hỗ trợ cá nhân, cộng đồng vượt qua khó khăn trong điều kiện thiên tai, dịch bệnh song cũng dễ bị lợi dụng và xuất hiện các yếu tố tiêu cực. *Tài liệu lưu trữ về phong trào thiện nguyện có thể phát lộ những giá trị nhân văn, tính chất cộng đồng và cách thức thể hiện các giá trị đó ở từng thời kỳ lịch sử, góp phần làm rõ bản chất xã hội và nhân cách của những cộng đồng và của cả dân tộc Việt Nam.* Do đó, tài liệu về phong trào này có giá trị để lưu trữ và phục vụ nghiên cứu lịch sử xã hội.

Khẳng định bản sắc văn hóa cộng đồng là một phong trào nên được học hỏi và phát huy. Tại Ấn Độ, dự án Lưu trữ vùng nông thôn được hình thành thông qua việc đào tạo làm báo cho trẻ em. Các nhà báo, nhiếp ảnh gia, nhà quản lý, chuyên gia công nghệ cùng tham gia dự án này để hỗ trợ các thầy, cô giáo và trẻ em nông thôn tự tạo ra các sản phẩm báo chí gồm cả báo viết và báo hình để phản ánh về quê hương của chính các em. Dự án nhằm giúp cả thầy, cô giáo và trẻ em học cách tiếp cận và phản ánh lịch sử qua báo chí, đồng thời cung cấp tư liệu từ góc nhìn của người bản địa thay vì thông tin báo chí bên ngoài khi phản ánh về các vùng nông thôn Ấn Độ (People's archives of Rural India, 2015). Không khác nhiều so với dự án trên, các dự án làm phim nhân học tại Việt Nam cũng hướng đến việc phản ánh bản sắc cộng đồng qua góc nhìn của người trong cuộc. Dự án *My life – My View* do Liên

Hợp Quốc tài trợ đã chọn bảy trẻ em sống ở bãi giữa sông Hồng để cùng làm phim tài liệu về cuộc sống của 22 hộ gia đình sinh sống ở khu vực này. Với sự hướng dẫn của chuyên gia Phan Ý Ly, bảy em nhỏ trở thành các nhà báo, nhà làm phim, tự chọn chủ đề, viết kịch bản và dựng phim. Bộ phim hoàn thành với độ dài hơn 40 phút với tựa đề *Thảo nguyên xanh tươi* và được đăng tải trên website Di sản ký ức (Bảo tàng ký ức xã hội, 2010). Tương tự như vậy, Bảo tàng ký ức xã hội (tên website thời kỳ đầu của Di sản ký ức) là trang công bố trực tuyến các bài viết, kết quả nghiên cứu, tài liệu về lịch sử đời thường trong xã hội Việt Nam thông qua hoạt động của Trung tâm nghiên cứu văn hóa, giáo dục và đời sống xã hội (tên tiếng Anh là SocialLife). Ý tưởng và hoạt động của bảo tàng này ở thời kỳ đầu có nhiều điểm tương đồng với Lưu trữ Văn hóa Vương quốc Anh (British Culture Archive). Lưu trữ này là tổ chức phi lợi nhuận tiếp nhận, lưu giữ và chia sẻ trực tuyến tài liệu hình ảnh về đời sống thường ngày của người dân Anh nhằm truyền cảm hứng và kết nối con người cùng với tôn vinh các giá trị văn hóa của dân tộc Anh (The People's Archives, 2016). Nói cách khác, thông qua việc tự tạo ra và lưu trữ, chia sẻ tài liệu lưu trữ, các cá nhân và cộng đồng đang tạo ra khuynh hướng mới trong việc kiến tạo ký ức xã hội từ góc nhìn người dân thường. *Hiện tượng này đang ngày càng được hỗ trợ bởi công nghệ thông tin và truyền thông xã hội, tạo nên nguồn tài liệu, dữ liệu khổng lồ được chia sẻ liên tục, phản ánh sinh động lịch sử đời sống xã hội với nhiều góc nhìn.*

Những ví dụ kể trên đề cập tới nhiều phong trào khác nhau nhưng đều cho thấy một xu thế vận động xã hội và sáng tạo tài liệu lưu trữ tư thông qua hoạt động của các cá nhân và nhóm người trong xã hội. Thông qua các phong trào xã hội, ngoài đặc thù riêng về mục tiêu, đối tượng tham gia và các đặc điểm xã hội khác của từng phong trào, việc hình thành các tài liệu từ phong trào đó sẽ khác nhau. Kỷ nguyên số khiến cho đặc điểm của tài liệu lưu trữ tư được tạo ra trong phong trào xã hội càng khác biệt so với những tài liệu trên vật liệu mang tin khác. Đặc điểm nổi bật của tài liệu lưu trữ từ các phong trào xã hội là:

- *Do nhiều người cùng tạo ra và không xác định rõ ràng tác giả:* Vì không xuất phát từ hoạt động của tổ chức thành lập chính thức nên các tài liệu trong phong trào xã hội thường không có yếu tố để xác định giá trị pháp lý hay một tác giả cụ thể trên tài liệu. Từ tính chất này, tài liệu lưu trữ hình thành trong các phong trào xã hội thể hiện tính sở hữu tư nhân nhưng không xác định rõ được chủ sở hữu. Đặc điểm này sẽ gây khó khăn nhất định trong việc tiếp cận và vận động chuyển đổi sở hữu tài liệu cho các lưu trữ, thư viện hay bảo tàng.
- *Tính chất trao đổi thông tin và tuyên truyền:* Một trong những mục tiêu của các phong trào xã hội là làm cho càng nhiều người trong xã hội cùng tin vào tính đúng đắn của phong trào nên rất nhiều tài liệu trong đó có tính chất tuyên truyền, giới thiệu. Trong

khi đó tính chất tổ chức thiếu chặt chẽ của phong trào lại khiến cho tài liệu về tổ chức có thể ít và rời rạc hơn.

- *Coi trọng nguồn gốc hơn tính nguyên gốc*: Tin tức và tài liệu được chia sẻ giữa các thành viên trong phong trào thường phải nhanh chóng và rộng khắp nên việc đảm bảo tính nguyên gốc của tài liệu như với tài liệu của các cơ quan nhà nước ít được lưu tâm. Việc xác định độ tin cậy của thông tin và tài liệu được thực hiện dựa vào việc xác định thông tin hay tài liệu đó xuất phát từ cá nhân, nhóm cá nhân nào. Do vậy, một số lưu trữ cộng đồng cũng thông qua đặc điểm này để thu thập, sưu tầm tài liệu và thông tin liên quan đến nguồn gốc của tài liệu để cung cấp cho người sử dụng nhằm hỗ trợ người dùng xác minh được tính xác thực của tài liệu.
- *Quá trình lưu trữ tiến hành đồng thời với quá trình tạo ra và sử dụng tài liệu*: Đặc điểm này xuất hiện chủ yếu với các tài liệu điện tử được chia sẻ trong các diễn đàn, các nhóm trên mạng xã hội. Các nền tảng và ứng dụng mạng xã hội không chỉ cho phép người dùng tạo lập, chia sẻ mà còn giúp họ lưu trữ và quản lý dữ liệu cùng lúc với việc truyền đạt chúng nên sự tách biệt giữa các quá trình này gần như không có.
- *Nội dung tài liệu thể hiện nhiều yếu tố sinh động và sáng tạo của cộng đồng và người dân trong việc thực hiện các nhiệm vụ của phong trào*: Không gò bó theo các nội dung khuôn mẫu, những thành viên phong trào thường cố gắng tạo ra nhiều hình thức hoạt động đa dạng để lôi cuốn người tham gia, truyền tải thông điệp của phong trào và đạt được mục tiêu hoạt động ở mức tối đa. Động lực này đưa đến nhiều cách thể hiện mới, độc đáo trong các tài liệu hình thành từ phong trào.

2. Đổi mới cách tiếp cận và hành động

Với tính đặc thù kể trên, tài liệu lưu trữ hình thành trong hoạt động của các phong trào xã hội có giá trị cao nhưng nhiều thách thức để quản lý. Nhằm sưu tầm và phát huy giá trị tốt những tài liệu lưu trữ hình thành trong phong trào xã hội, các cấp quản lý và chuyên gia lưu trữ nên hiện thực hóa những ý tưởng sau:

- *Coi trọng lịch sử của tương lai*: Không chỉ chú trọng vào các phong trào xã hội trong quá khứ, các lưu trữ nên chú ý tới các phong trào đang diễn ra trong xã hội Việt Nam. Những phong trào này sẽ trở thành sự kiện lịch sử trong tương lai nên cần được lưu tâm sưu tầm tài liệu từ hôm nay. Một lần nữa, tinh thần này đã được Hội đồng Lưu trữ Quốc tế chia sẻ khi liên tiếp những lời kêu gọi về việc sưu tầm, thu thập, bảo quản tài liệu, dữ liệu về đại dịch Covid-19 xuất hiện trên các trang tin điện tử của Hội đồng và các tổ chức thành viên. Những thảo luận sôi nổi của những chuyên gia lưu trữ cũng

nư thực tiễn ở nhiều quốc gia về việc bảo tồn những tài liệu này là một bằng chứng khác cho thấy đây là một khuynh hướng tiến bộ và nên được tiếp thu.

- *Đồng hành cùng các phong trào xã hội*: Mỗi phong trào xã hội có thông điệp và giá trị cụ thể. Để tiếp cận được phong trào và tài liệu hình thành trong phong trào thì các lưu trữ phải đồng hành và chia sẻ giá trị với họ. Muốn làm được điều này, đội ngũ cán bộ sưu tầm cần nhạy bén hơn trong các hoạt động xã hội, cải thiện năng lực nghiên cứu và giao tiếp. Một cơ chế pháp lý đồng bộ đủ thông thoáng sẽ giúp chuyên gia sưu tầm tự tin hơn để tiếp cận với bất kỳ nguồn tài liệu lưu trữ tư nào, trong đó có tài liệu của các phong trào xã hội. Việc chậm trễ phục vụ khai thác, sử dụng tài liệu sau khi sưu tầm luôn là một hạn chế khiến cho các chủ sở hữu tư nhân, trong đó có các thủ lĩnh phong trào xã hội ngần ngại chia sẻ tài liệu với các lưu trữ, thư viện, hay bảo tàng nên hạn chế này cần được khắc phục sớm.
- *Tăng chức năng kết nối và điều phối của các lưu trữ*: Theo cách này, các lưu trữ trở thành trung tâm kết nối để các phong trào xã hội tự nguyện chia sẻ dữ liệu, tài liệu cho cơ quan lưu trữ. Phát triển các nền tảng hoặc trung tâm dữ liệu để các phong trào được chủ động cung cấp tài liệu cùng với dữ liệu mô tả nguồn gốc tài liệu là cách thích hợp hơn và đang được nhiều quốc gia sử dụng.
- *Quản lý tài liệu lưu trữ dựa trên phân hạng tài liệu và áp dụng nguyên tắc một lưu trữ, nhiều chế độ bảo quản*: Tương tự như di sản văn hóa, tài liệu lưu trữ nên được xác định giá trị và đánh giá xếp hạng để xác định hành vi ứng xử với chúng, trong đó tùy theo tính chất và mức độ lan tỏa của từng phong trào xã hội, tài liệu lưu trữ của phong trào có thể được xếp hạng A, B, hoặc C². Các sưu tập tài liệu về từng phong trào xã hội, dù được xếp hạng nào cũng có thể được bảo quản ở cùng một lưu trữ (trung ương hoặc địa phương) miễn là thuận tiện cho việc phát huy giá trị nhưng phải áp dụng chế độ bảo quản riêng biệt cho từng nhóm tài liệu thuộc thứ hạng khác nhau. Điều này cũng tạo thuận lợi cho các chủ sở hữu được tự do lựa chọn nơi hiến tặng, ký gửi, bán tài liệu.
- *Xây dựng quy trình cùng với các biểu mẫu hiến tặng, ký gửi, bán tài liệu đơn giản, minh bạch, dễ tiếp cận và phổ biến rộng rãi trên tất cả các kênh truyền thông của ngành lưu trữ song song với hỗ trợ công dân tiếp cận và thực hiện tốt nhất*: Việc hỗ trợ này không nên hạn hẹp trong phạm vi của một lưu trữ mà cả mạng lưới lưu trữ

---

² Xem thêm cách thức phân hạng tài liệu lưu trữ trong luận án tiến sĩ *Chính sách quản lý tài liệu lưu trữ nhân dân ở Việt Nam* do Phạm Thị Diệu Linh bảo vệ thành công năm 2020 tại Đại học Quốc gia Hà Nội và Kỳ 2 bài viết *Một số giải pháp quản lý tài liệu lưu trữ nhân dân* (phần giải pháp điều phối vĩ mô của nhà nước) do Lê Thị Duyên và Phạm Thị Diệu Linh công bố trên tạp chí Lưu trữ và Thời Đại .

cùng các thư viện, bảo tàng, dù công hay tư nên phối hợp cùng nhau để các phong trào xã hội cung cấp và chia sẻ tài liệu nhanh chóng, thuận tiện nhất.

Nhìn chung, lưu trữ tài liệu về các phong trào xã hội không phải là hiện tượng mới trên thế giới nhưng chưa thực sự phổ biến ở Việt Nam. Đây là những tài liệu có giá trị và ý nghĩa quan trọng cho việc nghiên cứu lịch sử vận động của xã hội, hoạt động của nhóm người, các giá trị, niềm tin của cộng đồng trong từng thời kỳ, thậm chí cả bản sắc dân tộc. Cho đến nay, nhiều tài liệu của phong trào xã hội được lưu trữ trong các tổ chức chính trị, tổ chức chính trị - xã hội, tổ chức xã hội là tài liệu của khu vực công vì đa phần các phong trào này do các tổ chức công thực hiện. Các phong trào xã hội do các nhóm xã hội tự tổ chức có tính chất tự hoàn toàn³ chưa được quan tâm đúng mức khiến cho nguồn sử liệu phục vụ nghiên cứu về các phong trào này bị khuyết thiếu trong các lưu trữ và luôn có nguy cơ bị thất tán hoặc hủy hoại. Muốn quản lý được tài liệu lưu trữ tư, các nhà quản lý và nhà lưu trữ không thể bỏ qua góc nhìn của khu vực tư về vấn đề này. Điều đó không chỉ giúp tạo ra sự cân bằng ký ức trong các kho lưu trữ, mà còn là yếu tố quan trọng giúp các lưu trữ trở nên khách quan và gần hơn với sứ mệnh phục vụ cộng đồng.

Tài liệu tham khảo tham khảo và trích dẫn

Anne J Gilliland, S. M. (2017). *Research in Archival Multiverse*. Monash University Publishing.

Bảo tàng ký ức xã hội. (2010, 10 30). *Di sản ký ức*. Được truy lục từ Di sản ký ức: <http://baotang.kyucxahoi.com/2010/10/30/tre-em-bai-giua-song-hong-qua-phim-thao-nguyen-xanh-tuoi/>

Cook, J. M. (2002). Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. *Archival Science* 2, 1-19.

Đào Xuân Chúc, Nguyễn Văn Hàm, Nguyễn Văn Thâm, Vương Đình Quyền. (1990). *Lý luận và thực tiễn công tác lưu trữ*. Hà Nội. NXB Giáo dục chuyên nghiệp.

Delsalle, P. (2018). *A history of archival practice (English edition of Margaret Procter)*. New York. Routledge.

Lã Thị Duyên và cộng sự (2021). *Quản lý nhà nước đối với tài liệu lưu trữ cá nhân, gia đình, dòng họ. Báo cáo đề tài nghiên cứu khoa học cấp bộ*. Hà Nội.

Graham Carbery. (1995). Australian Lesbian and Gay Archives. *Archives and Manuscripts*.

---

³ Khái niệm trong luận án tiến sĩ “Chính sách quản lý tài liệu lưu trữ nhân dân ở Việt Nam” do Phạm Thị Diệu Linh thực hiện, Hà Nội, 2020.

- Greene, M. A. (2002). The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age. *The American Archivists Vol.65*, 42-55.
- Ketelaar, E. (2020). *Archiving People. A social history of Dutch Archives* . Amsterdam.
- Phạm Thị Diệu Linh (2020). *Chính sách quản lý tài liệu lưu trữ nhân dân ở Việt Nam*. Luận án tiến sĩ. Hà Nội.
- People's archives of Rural India. (2015). *People's archives of Rural India*. truy lục từ People's archives of Rural India: <https://ruralindiaonline.org/en/gallery/categories/visible-work-invisible-women/>
- The People's Archives. (2016). *British People Archives*. truy lục từ People Archives: <https://britishculturearchive.co.uk/british-documentary-photography/>
- Vân, T. (2015, 3 13). *Giadinhvatreem.vn*. truy lục từ Giadinhvatreem.vn: <http://giadinhvatreem.vn/Giai-tri/Trien-lam-Nhung-ngan-tu-2063>